

พัฒนาการของรูปปลัณฐาน และองค์ประกอบของเมืองเด่นชัย จังหวัดแพร่

Development of Urban Form and Elements of Denchai Town, Phrae Province

จิรเดช ช่างชัย* และ ณวิทย์ อ่องแสงชัย**

Jiradet Chuangchai* and Nawit Ongsavangchai**

Received: January 16, 2023

Revised: May 28, 2023

Accepted: June 27, 2023

บทคัดย่อ

เด่นชัย เป็นเมืองที่เคยมีบทบาทสำคัญในเส้นทางการค้า โดยมีท่าต่างว้างต่างของภาคเหนือ จากที่ตั้งที่เป็นเมืองผ่านระหว่างลัณนาตะวันออก และตะวันตก ที่เชื่อมต่อไปยังภาคอื่นๆ ต่อได้ จวบจนการมาถึงของเส้นทางรถไฟสายเหนือที่เด่นชัยได้เป็นสถานีประจำจังหวัดแพร่ ก่อนที่ทางรถไฟจะมุ่งหน้าไปทางตะวันตก ทำให้สถานีเด่นชัยเป็นสถานีเชื่อมต่อการเดินทาง ไปยังลัณนาตะวันออกต่อไปโดยถนน สถานีเด่นชัยยังเป็นชุมทางสำหรับทางรถไฟส่วนต่อขยายไปยังเชียงราย แต่การก่อสร้างได้ถูกระงับไป เมื่อการมาถึงของถนนที่ได้มาตรฐานมากขึ้นและทางหลวงเชื่อมระหว่างจังหวัดและภูมิภาคที่ทั่วถึงมากขึ้น เด่นชัยยังคงเป็นจุดประสานของถนนที่มาจากลัณนาตะวันออก-ตะวันตก ภาคเหนือตอนล่าง และภาคอีสาน แต่การเดินทางโดยรถยนต์ที่สะดวกสบายขึ้น ก็ทำให้การใช้รถไฟเสื่อมความนิยมในการเดินทาง และขนส่งสินค้าลง รูปแบบของการเดินทาง ที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุค จึงส่งผลกระทบต่อพัฒนาการของโครงสร้างรูปปลัณฐาน และการจัดวางองค์ประกอบและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ของเมืองเด่นชัยมาโดยตลอด งานวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะอธิบายพัฒนาการดังกล่าว ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเดินทางในแต่ละยุค โดยวิธีการสำรวจภาคสนาม ผ่านการสัมภาษณ์ผู้อยู่อาศัย และผู้ดูแลรับผิดชอบพื้นที่และองค์ประกอบต่างๆ ของเมือง รวมทั้งการสำรวจเก็บข้อมูลโครงสร้าง และองค์ประกอบของเมืองที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่จริง โดยอาศัยแผนที่เทศบาลตำบลเด่นชัยปี พ.ศ. 2560 เป็นแผนที่ฐาน เพื่อเปรียบเทียบกับแผนที่อื่นๆ ก่อนหน้านั้น ร่วมกับภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายเหตุการณ์ต่างๆ ในสถานที่ และเอกสาร รายงาน บันทึกต่างๆ ที่มีก่อนหน้านั้น ข้อมูลทั้งหมดถูกนำมาจัดระเบียบตามช่วงเวลา และจัดทำแผนที่พัฒนาการของเมือง เพื่ออธิบายสาเหตุปัจจัยต่างๆ ที่ควบคุมหรือส่งอิทธิพลต่อรูปปลัณฐาน และการจัดระเบียบองค์ประกอบของเมืองจนปรากฏให้เห็น การศึกษาพบว่าเด่นชัยพัฒนามาจากชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรรมบนพื้นที่แอ่งกระทะ ที่มีรูปปลัณฐานอ้างอิงกับแนวริมฝั่งแม่น้ำยมและน้ำแม่พวก สู่การเป็นชุมชนค้าขายเมื่อทางรถไฟมาถึงสถานีเด่นชัย พร้อมกับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนหลากหลายชาติพันธุ์ เกิดการสร้างตลาด เรือนค้า ห้างแถว ศาสนสถาน อาคารต่างๆ ของรัฐ ตามมา ในแต่ละช่วง โดยทั้งหมดขยายตัวจากบริเวณพื้นที่หน้าสถานีรถไฟ

* นักศึกษาหลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เชียงใหม่ 50200 ประเทศไทย

** อาจารย์ประจำ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เชียงใหม่ 50200 ประเทศไทย

* Master degree Student, Faculty of Architecture, Chiang Mai University, Chiang Mai, 50200, Thailand

** Faculty of Architecture, Chiang Mai University, Chiang Mai, 50200, Thailand

Corresponding Author E-mail: Jiradet.zen@gmail.com*, Nawit.ong@cmu.ac.th**

ไปตามถนนยันตรกิจโกศล ที่เชื่อมไปสู่เมืองแพร่ ก่อปรเป็นรูปสัณฐานของเมืองเด่นชัยที่ยังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน เพราะหลังจากการเดินทางโดยถนนสะดวกสบายขึ้น การใช้รถไฟจึงเสื่อมความนิยม ทำให้เมืองเด่นชัยเงียบเหงาลงจากบทบาทของการเป็นเมืองรถไฟ

Abstract

Denchai was once an importance town on the trade route by pack horse-pack ox due to its strategic location between Eastern and Western Lanna which conveniently connected to other regions further. With the advent of northern rail route, Denchai became the main station of Phrae Province and the station to connect to other provinces in Eastern Lanna by road further because from Denchai station, the rail route from the south will head to the west. Denchai station was also the junction for the rail route to Chiang Rai which was suspended later. After modern roads were constructed in the following period, Denchai still be a meeting point of roads from Eastern and Western Lanna, Lower northern region and Northeastern region. By the way, convenience in transportation by road made popularity of railroad transportation declined. Change of mode of transportation in each period had Influence on the development of urban structure, form and arrangement of its elements and facilities from time to time. The objective of this research is to describe this development process. The method of the study was mainly based on interview with inhabitants and responsible person of the areas or urban elements. Field surveys for observing and collecting data about existing urban structures and elements were also done, using a map produced in 2017 by Municipality Office of Denchai District as a based map for surveying and comparing with old maps, old aerial photos and old photos of the town. Previous studies, reports and records about Denchai were also collected and reviews to compare with received data from fieldwork. All data were arranged following timeline in order to make distribution and developmental maps of town structures and elements. Drawn maps were read, while factors and influences that gave impact to the structure, form and element arrangement of the town were illustrated in parallel. The study found that Denchai developed from agricultural basin village located along the mouth of the Mae Phuak Canal to the Yom River. The town gradually evolved to trading town after the northern rail route arrived the town and soon after various ethnic groups came to settle, resulting in construction of markets, shophouses, rowhouses, monasteries, government office and other facilities. The town had continuously grown from an area in front of Denchai station to the areas along both sides of Yantarakit Koson Rd., which runs to Phrae city. The road still has been the main structural element of the town until the present day. Nevertheless, Denchai, as a Railway town, have turned to be silent town after transportation by road was fully developed and gained more popularity than railroad.

คำสำคัญ: แพร่ เด่นชัย พัฒนาการ องค์ประกอบของเมือง รูปสัณฐานเมือง รถไฟสายเหนือ

Keywords: Phrae, Denchai, Development, Urban Elements, Urban Form, Northern Railway

บทนำ

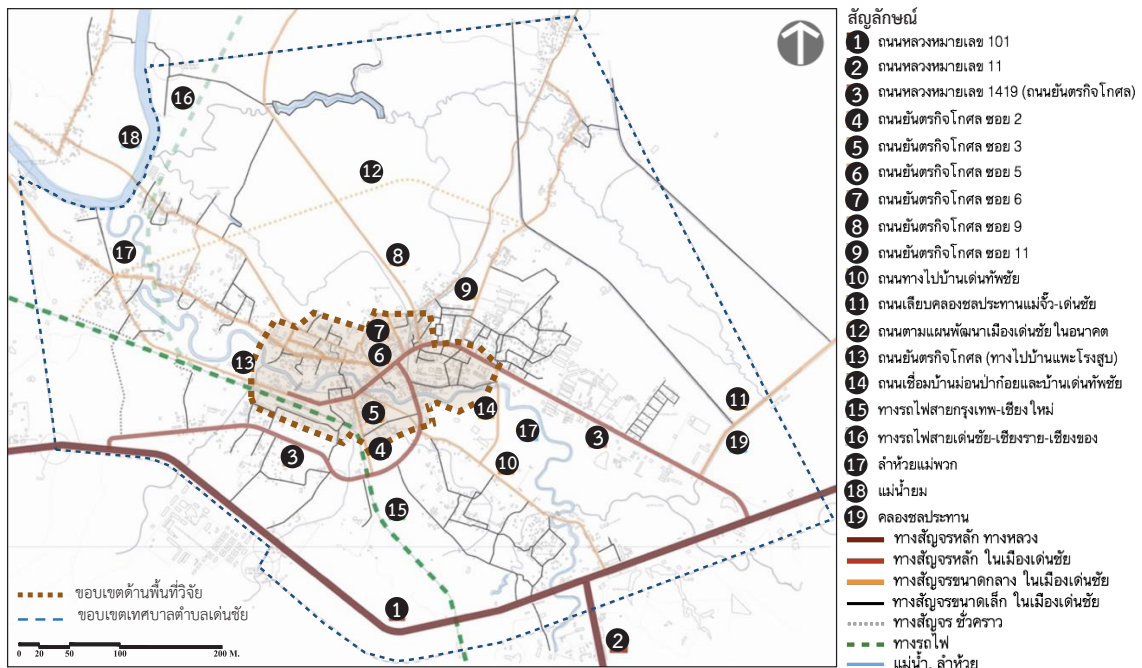
เด่นชัย เป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งของภาคเหนือ และจังหวัดแพร่ เนื่องจากเป็นเมืองผ่านของการเดินทางระหว่างเมืองในล้านนาตะวันออก ล้านนาตะวันตก และเมืองในภาคอีสาน ตามเส้นทางคาราวานพ่อค้าวัวต่าง-ม้าต่าง¹ (ชูลีทธิ ชูชาติ, 2545) และเมื่อทางรถไฟมาถึง เด่นชัย ในปี พ.ศ. 2455 เด่นชัยยังมิมีฐานะเป็น เมืองรถไฟ ของจังหวัดแพร่ ซึ่งในอดีตผู้ที่จะเดินทางไปจังหวัดแพร่ พะเยา น่าน และเชียงราย จะต้องผ่านสถานีนี้ เพื่อเดินทางต่อไปยังจุดหมายของตน แม้กระทั่งเมื่อการเดินทางโดยทางรถยนต์สะดวกสบายขึ้น เด่นชัยก็ยังคงเป็นจุดบรรจบของเส้นทางที่มาจากภาคอีสาน ที่จะผ่านไปยังล้านนาตะวันออกและตะวันตก เด่นชัยจึงเป็นเมืองที่มีพัฒนาการจากการเปลี่ยนผ่านของรูปแบบการเดินทางที่พัฒนาไปในแต่ละยุค จากเมืองที่มีรูปร่างสี่เหลี่ยมอ้างอิงกับองค์ประกอบทางธรรมชาติของแม่น้ำยมและน้ำแม่พุก และเงื่อนไขของที่ตั้งที่เป็นแอ่งกระทะล้อมรอบด้วยภูเขา 3 ด้าน ลาดเอียงไปจากทิศใต้ไปยังทิศเหนือและทิศตะวันตก ไปสู่เมืองที่เติบโตขยายตัวไปตามรูปแบบการเดินทางสัญจรที่เข้ามา อันนำมาซึ่งบทบาทสถานภาพของเมือง และเศรษฐกิจการค้าที่เปลี่ยนแปลงไปตามการสัญจรของแต่ละยุค ทั้งเฟื่องฟูและซบเซาลง ในขณะที่ในอนาคตอันใกล้นี้ เด่นชัยจะได้รับผลกระทบที่ยิ่งใหญ่อีกครั้งจากการก่อสร้างทางรถไฟรางคู่เส้นทางสายเหนือและส่วนขยายของเส้นทางรถไฟสายเด่นชัย-เชียงราย-เชียงของ ที่จะทำให้เด่นชัย กลายเป็นเมืองชุมทางรถไฟโดยสมบูรณ์ ภายในปี พ.ศ. 2571 นี้ (การรถไฟแห่งประเทศไทย, 2561)

เด่นชัยจึงเป็นเมืองที่มีพลวัตอยู่เสมอ พลั้วแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้ได้ส่งผลต่อโครงสร้าง รูปสัณฐาน และการจัดวางองค์ประกอบของเมืองในแต่ละช่วงสมัย ที่ทำให้เด่นชัยเติบโต และพัฒนาจนเป็นเมืองแห่งการเดินทางในปัจจุบัน พัฒนาการดังกล่าวของเมืองมีลักษณะเช่นใด มีสาเหตุปัจจัยอะไรเป็นตัวขับเคลื่อนและกำหนดทิศทางในการขยายตัว และปรับเปลี่ยนโครงสร้างของเมือง และการจัดวางองค์ประกอบใหม่ๆ ให้กับเมืองในแต่ละยุค ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทั้งหมดส่งผลต่อเมืองอย่างไรในปัจจุบัน จึงเป็นคำถามที่งานศึกษานี้มุ่งค้นหาคำตอบ ซึ่งจะเป็บทเรียนที่ดีแก่เมืองเด่นชัย ในการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ที่จะเกิดขึ้นกับเมืองอีกครั้งในอนาคตอันใกล้

ลักษณะทั่วไปของเมืองเด่นชัย

เด่นชัย ตั้งอยู่ห่างจากเมืองแพร่ไปทางทิศใต้ประมาณ 26 กิโลเมตร คนท้องถิ่นเรียก “เด่นชัย” ว่า “เด่นใจ” ตัวเมืองเป็นที่ตั้งของสถานีรถไฟประจำจังหวัด เมืองเด่นชัยจึงเป็นศูนย์กลางการคมนาคมของจังหวัดแพร่ ทั้งทางรถไฟและรถยนต์ ที่มีถนนเชื่อมไปยังจังหวัดต่างๆในภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคกลางได้โดยตรง พื้นที่ศูนย์กลางของเมืองมีน้ำแม่พุกไหลผ่าน อันเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่เทศบาลตำบลเด่นชัย ที่มีอาณาเขตทั้งหมด 11.62 ตารางกิโลเมตรทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยม มีประชากรทั้งสิ้น 11,684 คน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรม เพาะเลี้ยงหม่อนไหม ทำอาหาร ค่าขายของฝากของที่ระลึก รวมทั้งทำโรงงานขนาดเล็ก และอุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น การแปรรูปไม้ การจักสาน ไม้กวาด ตะเกียบ การตัดเย็บ การทอชิ้นดินจก และผลิตภัณฑ์กระดาษสา ประชากรส่วนใหญ่มิถิการนับถือศาสนาพุทธ (เทศบาลตำบลเด่นชัย, 2561)

¹ วัวต่าง-ม้าต่างคือสัตว์ที่นิยมใช้เป็นพาหนะในการบรรทุกสิ่งของและสินค้าของชาวบ้านหรือพ่อค้าเพื่อเดินทางหรือติดต่อค้าขายกับหมู่บ้านหรือเมือง ที่ซึ่งอยู่ห่างไกลออกไป (ชูลีทธิ ชูชาติ, 2545)

ภาพที่ 1 แผนที่เขตเทศบาลตำบลเด่นชัย และขอบเขตด้านพื้นที่วิจัย
ที่มา: ผู้วิจัย

ความสำคัญของเมืองเด่นชัย

“เด่นชัย” ซึ่งออกเสียงเรียกชื่อตามภาษาพื้นถิ่นว่า “เด่นใจ” ได้รับการบันทึกชื่อและเรียกขานตามเอกสารราชการในการประสานงานระหว่างกระทรวงต่างๆ ในอดีตไว้หลายลักษณะ เช่น “แดนไชย” (พจน. ร.6 คค. 5.3/1, 2455) และ “เด่นใจ” (พจน. ร.6 คค. 5.3/1, 2460) เป็นคำในการเรียกชื่อ “เด่นชัย” ด้วยการเขียนที่แตกต่างกันในการสื่อสาร และยังพบคำ ที่เขียนว่า “เด่นชัย” และ “เด่นไชย” ในเอกสารราชการ และในภาพถ่ายโบราณด้วยเช่นกัน

“เด่นชัย” เดิมเป็นส่วนหนึ่งของ อำเภอแม่พริก ซึ่งมีชื่อเสียงในการทำเหมืองพลอยสีน้ำเงิน (จังหวัดแพร่, 2528) และเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางคาราวานพ่อค้าวัวตัวต่างม้าต่าง ที่สำคัญในการค้าขายระหว่างมะละแหม่ง-เชียงใหม่ และมะละแหม่ง-น่าน (สุทธิ ชูชาติ, 2545) โดยเส้นทางที่ผ่านเด่นชัยนั้นจะข้ามเขาพิงไปยังบ้านท่าอิฐ จ.อุตรดิตถ์ (หนังสือประวัติศาสตร์เมืองแพร่ 2550, 2550) อย่างไรก็ตามบริเวณพื้นที่ที่เป็นเมืองเด่นชัยในปัจจุบันนั้นยังไม่ได้ถูกพูดถึงอย่างกว้างขวางเท่าใดนักตามบันทึกต่างๆ ในอดีต และเมื่อเปรียบเทียบกับเมืองอื่นๆ ในภูมิภาคล้านนา เหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับกำเนิดของเมือง เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2445 ที่กบฏเงี้ยวเข้าปล้นเมืองแพร่ โดยรัชกาลที่ 5 จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้พลโทเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เป็นแม่ทัพนำกำลังพลจากค่ายพิชัยปัจอ้อ เมืองพิชัย มาทำการชำระคดีความ โดยเดินทัพผ่านเขาพิง เพื่อไปยังเมืองแพร่ ระหว่างทางได้มาตั้งค่ายที่ “บ้านเด่น” (เด่น หมายถึง พื้นที่ที่เป็นเนินสูง) ซึ่งคือ บริเวณบ้านปากจั่วในปัจจุบัน และหลังจากที่ได้ทำการปราบปรามสำเร็จ จึงได้เปลี่ยนชื่อจาก “บ้านเด่น” เป็น “บ้านเด่นชัย” เพื่อสื่อถึงชัยชนะที่มีต่อกบฏเงี้ยว (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542)

ทางรถไฟสายเหนือมาถึงเด่นชัยในปี พ.ศ. 2454 ก่อนที่จะเลี้ยวไปทางตะวันตกสู่ลำปาง และเชียงใหม่ เด่นชัยจึงกลายเป็นสถานีหลักในการเดินทางโดยรถยนต์ต่อไปยังแพร่ น่าน พะเยา และเชียงราย ที่อยู่ทางตะวันออก บ้านเด่นชัย จึงเป็นเป็นศูนย์กลางที่สำคัญในการเดินทางระหว่างลำนานาตะวันออก และตะวันตก ทำให้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐาน และค้าขายมากขึ้น ทางราชการจึงยกฐานะขึ้นเป็นตำบลเด่นชัยขึ้น (พระครูบรรพตชัยโสภณ และพระครูวิฑิตพิพัฒนภรณ์, 2560) ต่อมาในปี พ.ศ. 2460 อำเภอมะปวกได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอสูงเม่น และเมื่อความเจริญเข้ามามากขึ้นปี พ.ศ. 2489 บ้านเด่นชัยได้แยกตัวออกมาเป็นกิ่งอำเภอเด่นชัย แต่ยังคงขึ้นตรงกับอำเภอสูงเม่น (จังหวัดแพร่, 2528) ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 พื้นที่ของเมืองเด่นชัยยังเป็นที่ตั้งของกองกำลังทหารพรานและทหารญี่ปุ่น ก่อนที่จะถอยกำลังไปรวมกับจังหวัดทหารบกลำปางในปี พ.ศ.2476 (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542) ในปี พ.ศ. 2508 ทางราชการได้ยกฐานะเด่นชัยจากกิ่งอำเภอ เป็นอำเภอเด่นชัย โดยรวมเอาพื้นที่ตำบลเด่นชัย ตำบลแม่จั่ว และตำบลไทร้อยย เข้าด้วยกัน และได้กลายเป็น 1 ใน 8 อำเภอของจังหวัดแพร่ จนถึงปัจจุบัน (จังหวัดแพร่, 2528)

ในอดีตทางรถไฟได้นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่เมืองเด่นชัยเป็นอย่างมาก และในอนาคตอันใกล้โครงการก่อสร้างทางคู่รถไฟสายเหนือ และทางคู่รถไฟสายเด่นชัย-เชียงรายได้มีการศึกษาโครงการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 (การรถไฟแห่งประเทศไทย, 2561) และได้เริ่มก่อสร้างไปแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2564

วิธีการศึกษา

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า งานศึกษาเกี่ยวกับเมืองเด่นชัยส่วนใหญ่เป็นการบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในด้านเศรษฐกิจการค้า และสังคม เป็นหลัก และเป็นการกล่าวถึงเมืองเด่นชัย ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาเรื่องเมืองแพร่เป็นสำคัญ² การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเมืองและสถาปัตยกรรมของเด่นชัยโดยเฉพาะยังไม่เคยปรากฏมาก่อน งานศึกษานี้ด้วยมุมมองของสถาปัตยกรรมเมือง (ณวิทย์ อ่องแสงชัย, 2557) ที่เน้นวิธีการอ่านเมืองผ่านการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ของเมืองกับโครงสร้างของเมือง ที่มีการเปลี่ยนแปลงขยับไปมาในแต่ละช่วงเวลา ในฐานะที่เมืองเป็นผลลัพธ์จากการก่อกำเนิดขององค์ประกอบต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้น ต่อเติม หรือรื้อทำลายลง อันส่งผลให้เมืองมีรูปสัณฐานตามที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน และมีร่องรอยของอดีต ที่ถูกซ่อนทับหรือแฝงไว้ในโครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองเป็นวัฏจักรที่รื้อการค้นหาย่างไม่รู้จบจกสลับ (Kostof, Spiro, 1992) ทำให้การศึกษาภาคสนามมีความสำคัญ เพื่อขุดเขยข้อมูลทางเอกสารที่ มีอยู่น้อย และเพื่อให้เข้าใจสาเหตุ ปัจจัยเงื่อนไข และอิทธิพลต่างๆ ที่ควบคุมหรือส่งผลต่อการก่อรูปโครงสร้าง และสัณฐานของเมือง อันเป็นตัวบังคับให้เกิดการจัดวางองค์ประกอบต่างๆ ของเมืองในแบบต่างๆ ตามมา (Kostof, Spiro, 1999) ดียิ่งขึ้น

ขอบเขตของพื้นที่ศึกษาจึงเน้นไปที่พื้นที่ชั้นในของเมืองดังภาพที่ 1 ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากปัจจัยควบคุมและอิทธิพลต่างๆ ที่เข้ามาในแต่ละช่วงเวลาอยู่เสมอ และเป็นที่ตั้งขององค์ประกอบของเมืองที่สำคัญ เช่น ที่พักอาศัย เรือนค้า ตลาด สำนักงาน ที่ทำการรัฐ และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้น รื้อถอน หรือเคลื่อนย้ายไปมาในแต่ละยุค

² โครงสร้าง หมายถึง โครงข่ายถนน การสัญจรทางน้ำทางเดิน ลานเมือง คันแปลงเกษตร ระบบชลประทาน แหล่งน้ำธรรมชาติ หรือทะเล และแนวทิวเขา เป็นต้นซึ่งในบางครั้งก็ทำหน้าที่เป็นสิ่งควบคุมโครงสร้าง ยึดโยงองค์ประกอบ และการระบุขอบเขตของโครงสร้างได้องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมือง หมายถึง สถาปัตยกรรมและองค์ประกอบอื่นๆ ของเมืองที่ตั้งอยู่ภายในขอบเขตพื้นที่ของเมืองหรือชุมชน 1. สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น 2. ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ 3. ทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต และที่คงอยู่เพียงชั่วขณะ 4. ภูมิภาพของเมืองหรือ ภูมิทัศน์เมือง (ณวิทย์ อ่องแสงชัย, 2557)

งานศึกษานี้จึงอาศัยการค้นหาเอกสารต่างๆ ที่บันทึกข้อมูลเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบนั้นๆ ของเมือง โดยเฉพาะ รวมทั้งภาพถ่าย แผนที่โบราณ จากเจ้าของหรือหน่วยงานที่ดูแลรับผิดชอบในพื้นที่ โดยเฉพาะ เทศบาลตำบลเด่นชัย สำนักงานกรมที่ดินจังหวัดแพร่ สำนักงานธนารักษ์พื้นที่แพร่ สถานีตำรวจภูธรเด่นชัย โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชเด่นชัย และค่ายพระยาไชยบูรณ์ พร้อมกับการสัมภาษณ์ผู้ที่ดูแลรับผิดชอบองค์ประกอบต่างๆ ของเมือง และผู้อยู่อาศัยในพื้นที่ โดยเฉพาะผู้สูงอายุ เพื่อให้ได้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ จากการบอกเล่า และความทรงจำร่วมในเหตุการณ์ต่างๆ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นกับเมือง เช่น การมาถึงของรถไฟ การรับเสด็จรัชกาลที่ 9 เหตุไฟไหม้ตลาดสดเด่นชัย น้ำท่วม และเทศกาลงานเมืองที่สำคัญต่างๆ

การสำรวจโครงสร้าง และองค์ประกอบของเมืองภาคสนามได้ทำควบคู่กันไปกับเก็บข้อมูลภาคสนามที่กล่าวถึงข้างต้น โดยใช้แผนที่เทศบาลตำบลเด่นชัยปี พ.ศ. 2560 ที่จัดทำโดยกองช่างเทศบาลฯ เป็นแผนที่ฐานในการสำรวจ เนื่องจากเป็นแผนที่ล่าสุดในช่วงเวลาขณะเริ่มทำการสำรวจและเก็บข้อมูล เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของโครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองที่พบในสถานที่จริงเมื่อเปรียบเทียบกับแผนที่ พร้อมทั้งระบุข้อมูลที่สำรวจพบและที่ได้รับจากการบอกเล่าเพิ่มเติม ทั้งที่ยังปรากฏอยู่และสูญหายไปจากแผนที่ และจากสถานที่จริง

ข้อมูลทั้งหมดที่ได้รับมาข้างต้นถูกนำมาจัดระเบียบตาม สาเหตุ ปัจจัย และอิทธิพลในด้านต่างๆ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ศาสนา การเมือง และอื่นๆ ที่ส่งผลกระทบต่อเมือง โดยเรียงตามลำดับช่วงเวลา ผลกระทบที่ส่งผลกระทบต่อสภาพของเมือง จากการก่อสร้าง ดัดแปลง ต่อเติม รื้อถอน และเคลื่อนย้ายโครงสร้างและองค์ประกอบของเมืองจะถูกบันทึกลงในแผนที่ (Mapping) และนำมาซ้อนทับเปรียบเทียบ (Superimposition of maps) กับแผนที่เขตสุขาภิบาลเด่นชัย พ.ศ. 2499, 2528 และ 2538 ร่วมกับภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2516 และ 2560 เพื่อจัดทำแผนที่พัฒนาการของเมือง (Developmental map) ในแต่ละช่วงเวลาขึ้น เพื่อใช้ประกอบการอธิบายถึง สาเหตุ ปัจจัย อิทธิพลต่างๆ ว่าส่งผลกระทบต่อพัฒนาการของเมืองในเชิงกายภาพ จากความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างของเมืองและองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมเมือง² และระหว่างองค์ประกอบด้วยกันเองที่ เปลี่ยนไปอย่างไร และส่งผลกระทบต่อรูปร่างและรูปสัณฐานของเมืองในแต่ละช่วงเวลาเช่นไร สาเหตุ ปัจจัยหลักที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ขึ้นกับเมืองจะถูกนำมาใช้เป็นเกณฑ์ในการแบ่งช่วงเวลาสำหรับอธิบายพัฒนาการของเมืองในแต่ละช่วง

ภาพที่ 2 (ซ้าย) แผนที่แสดงเขตสุขาภิบาลเด่นชัย พ.ศ. 2499, (กลาง) ภาพแผนที่แสดงเขตสุขาภิบาลเด่นชัย พ.ศ. 2528, (ขวา) แผนที่แสดงเขตสุขาภิบาลเด่นชัย พ.ศ. 2538

ที่มา: (ซ้าย), (กลาง), (ขวา) เทศบาลตำบลเด่นชัย. *ประวัติเทศบาลฯ*. (ออนไลน์). <http://www.denchaicity.go.th>. (1 พฤศจิกายน 2561)

ภาพที่ 3 (ซ้าย) ภาพถ่ายทางอากาศเมืองเด่นชัย พ.ศ. 2516, (ขวา) ภาพถ่ายทางอากาศเทศบาลตำบลเด่นชัย พ.ศ. 2561
ที่มา: (ซ้าย) Pantipกระดานสนทนาออนไลน์. สามเหลี่ยมสีกลับบนพื้นแผ่นดินไทย. (ระบบออนไลน์). <http://topicstock.pantip.com/wahkor/topicstock/2009/01/X7407154/X7407154.html>. (1 พฤศจิกายน 2561), (ขวา) เทศบาลตำบลเด่นชัย, 2561

ผลการศึกษา

นอกจากประวัติศาสตร์ที่ได้รับการจดบันทึกชื่อที่มาของ “เมืองเด่นชัย” แล้ว ยังพบจากการเก็บข้อมูลภาคสนามและสัมภาษณ์ได้ว่า “เด่นชัย” ยังมีความหมายเชิงนัยยะ ที่สัมพันธ์กับลักษณะทางกายภาพของที่ตั้ง หรือองค์ประกอบในพื้นที่ โดยมาจากคำว่า “เด่นจัย” ซึ่งเป็นภาษาเหนือที่เกิดจากการรวมกันของคำว่า “เด่น” คือ พื้นที่ราบสูงที่มีลักษณะโล่งกว้าง และ “จัย” คือ การสอดแนมหรือแอบดู เมื่อรวมกันจึงหมายถึง พื้นที่ที่มีการแอบดู สอดแนม (ส. วรชัย, สัมภาษณ์, 14 กุมภาพันธ์ 2561) ในขณะที่ความหมายเชิงนัยยะอีกด้านหนึ่ง “เด่น” คือ จุดสำคัญ มองเห็นได้ชัดเจน “ใจ” คือ ใจกลางที่มีความสำคัญ เป็นหัวใจ ซึ่งหมายถึง การมีเส้นทางรถไฟผ่านในสมัยก่อน ที่ผู้คนสามารถเดินทางต่อไปยังเมืองอื่นๆ ได้ รวมทั้งการขนถ่ายสินค้า (พระครูบรรพตชัยโสภณ และพระครูวิฑิตพิพัฒน์นาภรณ์, 2560)

“เด่นชัย” จึงเป็นชื่อที่มาจาก พื้นที่เด่น ที่ซึ่ง ได้รับชัยชนะ และ “เด่นใจ” ตามสำเนียงของคนเด่นชัยเองนั้น สันนิษฐานว่ามาจากชื่อของสถานีรถไฟ ตามการเรียกของกรมรถไฟในขณะนั้นว่า “เด่นใจ” แต่สำเนียงพื้นถิ่นของคนเด่นชัยออกเสียงเป็น “เด่นใจ” ซึ่งคำว่า “ใจ” ตรงกับคำในภาษาไทยกลางว่า “ใจ” จึงใช้เรียกกันเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ด้วยการเป็นเมืองศูนย์กลางของการคมนาคม พัฒนาการของเมืองเด่นชัยจึงได้รับผลกระทบและเกิดการเปลี่ยนแปลง พัฒนาไปตามรูปแบบของการเดินทางที่เข้ามาถึงพื้นที่อยู่เสมอตั้งแต่ การเดินเท้าและม้าต่างวัวต่าง การใช้รถไฟ การใช้รถยนต์ ตลอดจนจนถึงการเป็นชุมทางของส่วนต่อขยายเส้นทางรถไฟไปยังเชียงรายและเสียงของ ที่ซึ่งอยู่ระหว่างการก่อสร้างในปัจจุบัน พัฒนาการของเมืองเด่นชัยจึงสามารถอธิบายได้ตามช่วงเวลาดังต่อไปนี้

เมืองเด่นชัยก่อนการมาถึงของรถไฟ (ก่อน พ.ศ. 2455)

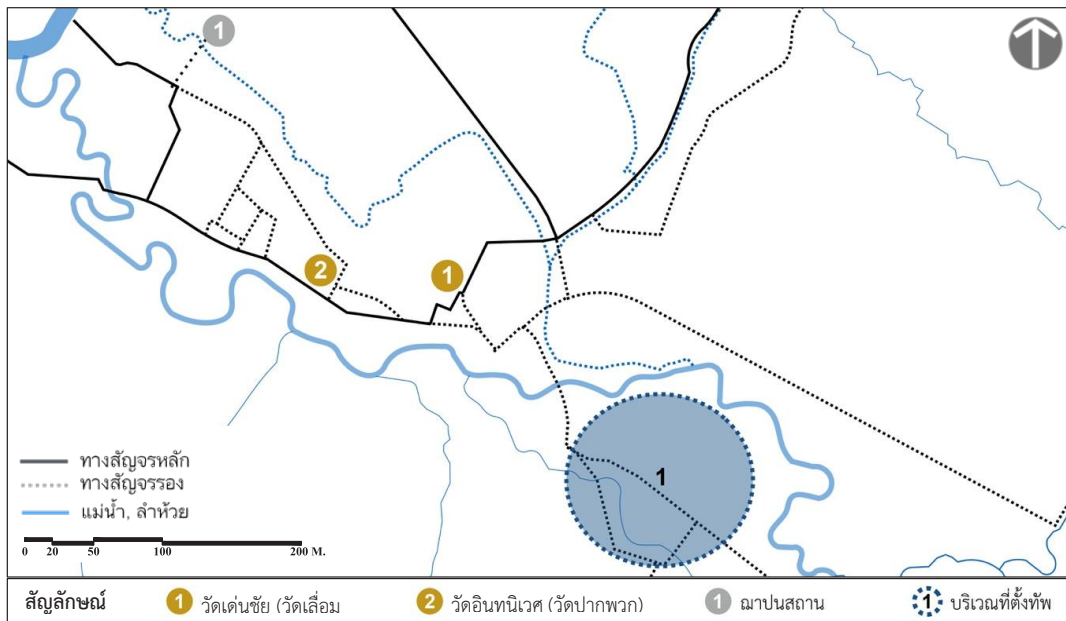
บ้านเด่นชัย ซึ่งพัฒนามาเป็นเมืองเด่นชัยนั้น ยังไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดว่าเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่เมื่อใด แต่ด้วยการเป็นพื้นที่ที่ไม่ได้อยู่ภายใต้สภาวะของการทำศึกสงคราม เพื่อแย่งชิงทรัพยากรและป้องกันอาณาเขตการปกครอง เมืองจึงเป็นเมืองเปิด ที่ไม่มีองค์ประกอบที่มักจะพบเห็นในเมืองโบราณอื่นๆ ของล้านนา บ้านเด่นชัยจึงน่าจะพัฒนาเป็นเมืองเกิดใหม่ ในช่วงเวลาที่ผ่านมามีมานานนัก อย่างไรก็ตามด้วยตำแหน่งที่ตั้งที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ เป็นแอ่งที่ราบสลับเนินเขา ที่ล้อมรอบด้วยภูเขา 3 ด้าน มีน้ำแม่พุงจากเขาพลึงทางด้านทิศใต้ ไหลผ่าน

กลางพื้นที่ไปบรรจบกับแม่น้ำยมทางด้านทิศเหนือ ผู้คนจึงเข้ามาตั้งรกราก และเดินทางมาค้าขายในแถบนี้มานานแล้ว ดังจะเห็นได้จากการเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางคาราวานพ่อค้าวัวต่างม้าต่างระหว่าง มะละแหม่ง-เชียงใหม่ และมะละแหม่ง-น่าน (ชูสิทธิ์ ชูชาติ, 2545) การทำเหมืองพลอยสีน้ำเงิน ที่บ้านบ่อแก้ว (บ้านบ่อแก้ว หมู่ 4 ตำบลไทรย้อย ในปัจจุบัน) (จังหวัดแพร่, 2528) และเป็นแหล่งทำไม้สักชั้นดี

การตั้งถิ่นฐานเริ่มจากจุดใดของพื้นที่ยังไม่เป็นที่ทราบแน่ชัด แต่พบว่ามีที่ตั้งถิ่นฐานในแถบบริเวณช่วงปลายของ น้ำแม่พวกก่อนไหลลงสู่แม่น้ำยมทางด้านทิศเหนือของเมืองเด่นชัยในปัจจุบัน และมีการตั้งบ้านเรือนกระจายตัวไปตามแนวของน้ำแม่พวกลงมาเป็นชุมชนหมู่บ้านขนาดเล็ก โดยอาศัยน้ำจากแม่น้ำยมในการดำรงชีวิต ด้วยการทำเกษตรกรรม การประมง และเก็บของป่า องค์ประกอบสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนหมู่บ้าน คือ การสร้างสำนักสงฆ์ในบริเวณด้าน ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของชุมชน ในราวปี พ.ศ. 2440 ขึ้นเป็น วัดเลื่อมนิมิต (วัดเด่นชัย ในปัจจุบัน) ต่อมาได้มีการก่อสร้างวัดเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งแห่ง ใกล้เข้ามาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของชุมชนมากขึ้น โดยชาวบ้านเรียกว่า วัดปากพวก ตามชื่อของหมู่บ้าน ที่ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2446 (ในปี พ.ศ 2475 ได้เปลี่ยนชื่อเป็น วัดอินทนิลเวศน์) ซึ่งกลายเป็นศูนย์กลางที่คนในพื้นที่ได้ให้ความสำคัญกับวัดอินทนิลเวศน์มากกว่าในปัจจุบัน โดยสังเกตเห็นได้จากองค์ประกอบภายในวัด และการเข้าถึงวัดจากชุมชนที่สะดวกสบายกว่า ซึ่งอาจจะเป็นจุดเริ่มต้นของการชุมชนหมู่บ้านเล็กๆ ขึ้นมาในบริเวณดังกล่าว อันมีวัดเป็นจุดศูนย์กลาง

อีกเหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อเด่นชัย คือ การเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองไปเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล ในปี พ.ศ. 2442 ซึ่งเด่นชัยขึ้นอยู่กับเมืองแพร่ในมณฑลพายัพ ระบบแบบใหม่นี้ได้สร้างความไม่พอใจขึ้นกับผู้เสียผลประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลง จนเกิดการต่อต้านอย่างรุนแรงขึ้นในปี พ.ศ. 2445 ที่สยามเรียกว่า กบฏเงี้ยว การเดินทัพมาปราบกบฏนำโดย เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (Human Excellence, 2560) ซึ่งเป็นปฐมบทของชื่อเมืองจากค่ายทัพที่ตั้งขึ้น และยังเป็นที่มาของชื่อ “บ้านเด่นทัพชัย” ในหมู่ที่ 8 ของเทศบาลตำบลเด่นชัยปัจจุบัน (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542) ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นที่ตั้งค่ายทัพในช่วงเวลานั้น และเป็นผลให้เกิดค่ายทหารตามมาในภายหลังจากเหตุการณ์ดังกล่าว

การตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลานี้ของเด่นชัย จึงยังเป็นเพียงชุมชนหมู่บ้านเล็กๆ ตามน้ำแม่พวก โดยเฉพาะในช่วงปลายน้ำก่อนสู่แม่น้ำยมซึ่งเป็นบริเวณที่ลุ่ม และบริเวณบ้านเด่นทัพชัยซึ่งเป็นที่เนิน โดยอาศัยน้ำจากบ่อน้ำที่ขุดขึ้น และแม่น้ำยมควบคู่กันไป การดำรงชีวิตของผู้คนเป็นแบบวิถีเกษตรของชุมชนหมู่บ้านที่อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างหลวมๆ กระจัดกระจาย โดยก่อปรขึ้นจาก บ้านพักอาศัย บ่อน้ำ วัด ที่สวน ไร่นา และป่า บนที่ราบสลับเนินเขา ที่ค่อยๆ พัฒนาไปอย่างอิสระ เป็นชุมชนค้าขายมากขึ้นเรื่อยๆ โดยไม่มีรูปสัณฐานของเมืองที่ชัดเจน

ภาพที่ 4 แผนที่แสดงองค์ประกอบของเมืองเด่นชัยก่อน พ.ศ. 2455

ที่มา: ผู้วิจัย

เมืองเด่นชัยหลังการมาถึงของรถไฟ (พ.ศ. 2455-2475)

หลังการเกิดกบฏเงี้ยว ส่งผลให้สยามเริ่มให้ความสำคัญกับหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพื่อรักษาความมั่นคงในการปกครอง และป้องกันการขยายอิทธิพลของอังกฤษที่เข้ามาในดินแดนล้านนามากขึ้น การสร้างทางรถไฟสายเหนือ จึงเป็นโครงการหนึ่งในการตั้งดินแดนล้านนาอันห่างไกลให้ใกล้ชิดส่วนกลางมากขึ้น (เนื่ออ่อน ขว้ทองเขียว, 2560) เส้นทางรถไฟสู่ล้านนามีการถกเถียงกันอยู่หลายเส้นทาง หลุย ไวเลอร์ เจ้ากรมท่ารถไฟในขณะนั้นได้เสนอให้ตัดไปทางเมืองแพร่ที่บ้านเด่นชัย ซึ่งห่างจากตัวเมืองแพร่ 21 กิโลเมตร โดยคาดว่าเมื่อทางรถไฟไปถึงบ้านเด่นชัยแล้วเสร็จ พ่อค้าจากตัวเมืองแพร่คงสร้างเส้นทางขนส่งสินค้ามาเชื่อมต่อทางรถไฟได้เอง (เนื่ออ่อน ขว้ทองเขียว, 2560) เมื่อการก่อสร้างเส้นทางช่วงที่ 6 ระหว่างสถานีปางต้นผึ้ง-สถานีแม่พวก⁴ ซึ่งแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2452 และเปิดทำการปี พ.ศ. 2454³ (การรถไฟแห่งประเทศไทย, 2561) ได้เริ่มนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่พื้นที่บริเวณนี้ที่ละเล็กละน้อย การสัญจรเดินทางและขนถ่ายสินค้าทางน้ำโดยการล่องเรือ และทางบกโดยการวานวัวต่างม้าต่าง เริ่มเปลี่ยนมาอาศัยเส้นทางรถไฟแทน และเมื่อเส้นทางช่วงที่ 7 ระหว่างสถานีแม่พวก-สถานีปากป่าน ซึ่งมีสถานีเด่นชัยอยู่ในช่วงนี้ แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2454 และได้เปิดทำการในปี พ.ศ. 2455³ (การรถไฟแห่งประเทศไทย, 2561) เมืองเด่นชัยจึงกลายเป็นศูนย์กลางการค้าและการขนถ่ายสินค้าไปยังพื้นที่ต่างๆของมณฑลพายัพ ดังบันทึกในปี พ.ศ. 2460 ไว้ว่า “สถานีรถไฟเด่นชัยกลายเป็นจุดที่มีธุรกิจค่อนข้างคึกคัก เพราะมีพ่อค้ารายย่อยจำนวนมากจากกลุ่มแม่น้ำน่าน และแม่น้ำยม มาเพื่อซื้อสินค้าจากพ่อค้าคนจีน” (หจข. ร.6 ม. 24/2, 2460) และยังมีพ่อค้าจากลำปางเดินทางมาซื้อสินค้าจากสถานีรถไฟเด่นชัยด้วยเช่นกัน ทำให้เมืองแพร่ซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางการค้าในบริเวณนี้มาก่อนเริ่มซบเซาลง เพราะพ่อค้าได้เปลี่ยนไปซื้อสินค้าจากสถานีรถไฟเด่นชัยโดยตรง (พูนพร พูลทจักร, 2530)

³ เส้นทางรถไฟสายเหนือ ซึ่งเริ่มต้นจากสถานีชุมทางบ้านภาชี ไปจนถึงสถานีเชียงใหม่ โดยลักษณะของการก่อสร้างนั้น ได้ดำเนินการมาเป็นช่วงๆ และทดลองเปิดการเดินรถ เป็นระยะๆ โดยมีทั้งหมด 15 ช่วง (การรถไฟแห่งประเทศไทย, 2561)

การมาถึงของรถไฟทำให้ชาวบ้านจากบริเวณใกล้เคียงย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองเด่นชัยมากขึ้น รวมทั้งชาวจีนที่มาพร้อมกับทางรถไฟในฐานะกรรมกรก่อสร้าง ช่างเครื่อง พ่อครัวแม่ครัวประกอบอาหารให้กับวิศวกรสร้างทาง และงานบริการอื่นๆ ชาวจีนกลุ่มแรกๆ เป็นชาวไทใหญ่ และมีชาวแต้จิ๋วบางส่วน นอกจากนี้ยังชาวมุสลิม ที่อพยพมาจากศรีลังกา ปากีสถาน บังกลาเทศ พม่า และมลายู, ชาวพม่า ชาวไทใหญ่ และชาวมุข ที่เข้ามาทำงานให้กับบริษัททำไม้ (องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, 2550) ช่วงเวลาใกล้เคียงกันทางการได้ปรับปรุงถนน (ถนนยันตรกิจโกศล) เชื่อมระหว่างเด่นชัยและเมืองแพร่เป็นระยะทางราว 26 กิโลเมตร ขึ้นในปี พ.ศ. 2453 เพื่อให้รับกับทางรถไฟที่มาถึง (องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่, 2550)

ปัจจัยเหล่านี้ ทำให้การค้าขายในเมืองเด่นชัยคึกคักมากขึ้น เกิดตลาดสดสำหรับซื้อขายและรับส่งสินค้าขึ้น บริเวณสถานีรถไฟ กลุ่มพ่อค้าคนจีนยังได้พากันมาค้าขายในบริเวณไม่ไกลจากสถานีรถไฟ โดยนำสินค้าสำเร็จรูปจากกรุงเทพฯ มาขาย และนำสินค้าที่ผลิตได้ในมณฑลพายัพกลับไปขายต่อ บริเวณสถานีรถไฟจึงกลายเป็นแหล่งชุมนุมสินค้า ที่พ่อค้ารายย่อยจาก ที่ต่างๆ จนเกิดการขยายเพิ่มเป็นตลาดของแห้ง (หจช. ร.6 ม. 24/2, 2465) ขึ้นอีกแห่ง ใกล้กับน้ำแม่พวก เกิดเป็นศูนย์กลางการค้าขายในเมืองขึ้น (ย่านตลาดเด่นฤดีในปัจจุบัน) และได้มีการสร้างที่พักอาศัยไม้ เรือนแถวไม้ เรือนค้ำไม้ ตามมาเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เพื่อเป็นสถานที่ขายของปลีก-ส่ง ร้านอาหาร ร้านตัดเย็บเสื้อผ้า ร้านตัดผม ร้านขายทอง ร้านทำล้อเกวียน อุซ่มารถ โรงสี โรงไม้ โรงเลื่อย (เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาค, 2557) โรงแรมแสงสว่าง และโรงหนัง ส่วนบริเวณด้านหลังตลาดติดริม ลำน้ำแม่พวก มีชาวจีนสกุลจางได้ตัดสินใจลงหลักปักฐาน ณ ที่เด่นชัยนี้ และสร้างศาลเจ้าจากไม้ หลังขนาดเล็ก เพื่อประดิษฐานองค์เทพประจำตระกูล (องค์จำลอง) ต่อมาจึงได้ปั้นเทพสตรีขึ้นอีกองค์มาประดิษฐานเคียงข้าง และยกฐานะให้เป็นเทพผู้ดูแลท้องที่เป็น ศาลเจ้าปึงเถ่ากง-ม่า ในปัจจุบัน (น. สุวิษา, สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2563) ซึ่งตัวศาลเจ้าได้ตั้งหันหน้าไปทางน้ำแม่พวก และหันหลังให้กับทางเข้าที่มาจากตัวตลาด (ตลาดเด่นฤดี) การเกิดขึ้นของตลาดดังกล่าวทำให้เมืองเกิดการใช้พื้นที่ไปสู่การเป็นย่านค้าขายสินค้า และเกิดสถาปัตยกรรมต่างๆ เพื่อตอบสนองกิจกรรมและวิถีชีวิตของผู้คนที่เข้ามาใช้งาน

นอกจากการค้าขายโดยชาวจีน ซึ่งเป็นปัจจัยหลักทางเศรษฐกิจและสังคม ที่นำพาความเปลี่ยนแปลงมาสู่พื้นที่แล้ว การทำไม้ ซึ่งรัฐบาลได้ให้สัมปทานแก่บริษัทต่างชาติ และเมืองแพร่ก็เป็นแหล่งทำไม้สำคัญขึ้นดี ทำให้เด่นชัยเป็นจุดรวมในการขนส่งไม้ท่อน และแปรรูปไม้ เพื่อส่งไปขายยังกรุงเทพ เกิดโรงเลื่อยขึ้นหลายแห่ง เช่น โรงเลื่อยอิสเอเชียติก โรงเลื่อยเทพวงศ์ โรงเลื่อยวรชัย (เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาค, 2557) และโรงเลื่อยแพร่ไพรวัน กิจการเหล่านี้ได้ทำให้เด่นชัยกลายเป็นแหล่งจัดจำหน่ายสินค้าอะไหล่ และอุปกรณ์เครื่องจักรต่างๆ แทนที่เมืองแพร่ในขณะนั้น (ช. จุรีย์, สัมภาษณ์, 14 กุมภาพันธ์ 2561)

อีกทั้งยังมีหน่วยงานของภาครัฐขึ้น เช่น การไปรษณีย์โทรเลข โรงเรียนเด่นชัยประชาอนุกุล (พัฒนาจากโรงเรียนของวัดเด่นชัย) โรงเรียนบ้านปากพวก (พัฒนาจากโรงเรียนของวัดอินทนิเวศน์) และโรงเรียนบ้านน้ำโค้ง รวมทั้งโรงเรียนเด่นชัยวิทยาซึ่งเป็นโรงเรียนเอกชนแห่งแรก (หจช. ร.6 ม. 24/2, 2464) ในด้านความมั่นคงยังได้มีการสร้างโรงทหารขึ้น ดังบันทึกว่า “กรมทหารบกพาหนะใน กองทัพน้อยทหารบกที่ 2 ที่โรงทหารเด่นใจนี้ที่ทางนามากเพราะเป็นที่เนินสูงๆ ต่ำๆ ไม่รายเรียบไปตลอดไป ที่ตั้งโรงที่ทหารอยู่ๆ บนเนินสูงอยู่ในที่นั้นดูสถานที่อื่นเห็นหมด และยังมิลำห้วยแม่พวกผ่านกลางบริเวณโรงทหารด้วย โรงทหารนี้สถานที่โดยมากสร้างด้วยไม้สักแน่นหนา แต่ไม่ได้ทำสัปดาห์ออกจะไม่แล้วหลังคาโรงใหญ่มุงด้วยกระเบื้องไม้” (หจช. ร.6 ม. 24/2, 2463) ซึ่งปัจจุบันอยู่ตรงข้ามกับน้ำแม่พวก โดยมีสะพานข้ามมายังวัดอินทนิเวศน์ พื้นที่แถบนี้จึงเป็นที่ทหาร ที่กรมธนารักษ์ดูแลอยู่ในปัจจุบัน ดังเห็นได้จากที่ดินในเขตบ้านปากพวกหลายแปลงไม่มีโฉนด ซึ่งภายหลังชุมชนได้ขยายตัว มาใกล้มากขึ้น ทำให้พื้นที่ค้าขายมีความคับแคบไม่เหมาะสม

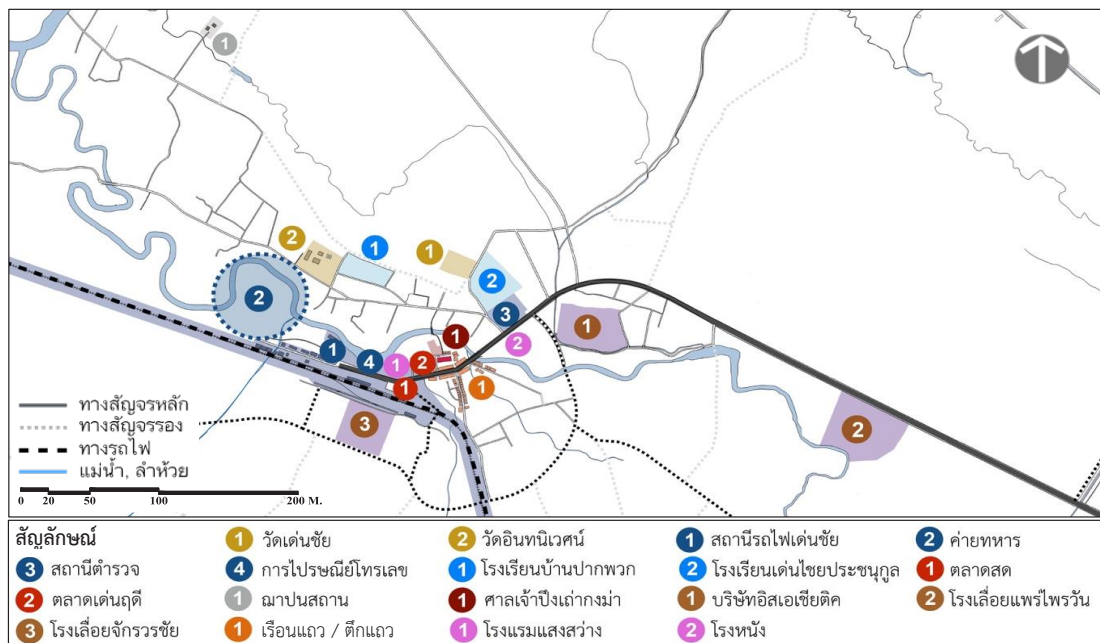
จึงได้ย้ายไปยังบริเวณเขาห้วยกุด ก่อนจะย้ายมายังตำแหน่งปัจจุบันอีกครั้งในปี พ.ศ. 2516 (ส. วรชัย, สัมภาษณ์, 14 กุมภาพันธ์ 2561)

มณฑลพายัพมีอาณาบริเวณทั่วภูมิภาคล้านนาทั้งหมด โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เชียงใหม่ แต่เมื่อรถไฟมาถึงได้ไม่นาน ทางทหารจึงแยกลำปาง แพร่ และน่าน ออกมาเป็น “มณฑลมหาสารคาม” ในปี พ.ศ. 2459 โดยตั้งให้ แพร่ เป็นศูนย์กลางการปกครอง และในปีต่อมายังได้เปลี่ยนชื่อ “อำเภอแม่พริก” ซึ่งเด่นชัยยังคงขึ้นตรงอยู่ เป็นชื่อ “อำเภอสูงเม่น”

ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ในปี พ.ศ. 2460 รัฐบาลสยามได้ส่งทหารไปร่วมรบ ซึ่งมีชาวเด่นชัยรวมอยู่ด้วย และเมื่อสงครามได้สิ้นสุดลง ในปี พ.ศ. 2461 จึงได้สร้างอนุสรณ์สถานรูปดอกทิวลิปขึ้น ณ บริเวณด้านหน้าของที่ว่าทำการอำเภอเด่นชัย(เทศบาลตำบลเด่นชัย ในปัจจุบัน) ก่อนที่จะย้ายไปยังที่ว่าการอำเภอเด่นชัยในปัจจุบัน (มีเรื่องมาเล่ามีข่าวมาบอก, 2559)

นอกจากพื้นที่และองค์ประกอบที่พัฒนาขึ้นเกิดจากการค้าขาย การทำไม้ การทหาร รวมทั้งสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ แล้ว ทางทหารยังได้ตั้งสถานีตำรวจภูธรตำบลเด่นชัยขึ้นในปี พ.ศ. 2472 เพื่อดูแลความสงบเรียบร้อยในการดำรงชีวิตของประชาชนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น และขยายตัวจากย่านตลาดเด่นฤดี ออกไปตามแนวถนนไค้ขึ้นเรื่อยๆ

การเกิดขึ้นของสถานีรถไฟเด่นชัย และย่านเศรษฐกิจ ในช่วงเวลาดังกล่าว ส่งผลทำให้เด่นชัยในฝั่งตะวันออกเปลี่ยน จากชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรรม ขยายลงมาประสานเข้ากับย่านแห่งใหม่นี้ และกลายเป็นเมืองแห่งการค้าขาย และส่งออกสินค้าเต็มรูปแบบ เกิดการสร้างบ้านพักอาศัย เรือนค้า ห้องแถวไม้ ตลาด โรงเลื่อย โรงสีข้าว โกดัง รวมทั้งโรงแรมขนาดเล็กมากขึ้น อย่างต่อเนื่องตามแนวถนนยันตรกิจโกศล ที่เชื่อมเข้ากับตัวเมืองแพร่

ภาพที่ 5 แผนที่แสดงองค์ประกอบของเมืองเด่นชัย พ.ศ. 2455-2475

ที่มา : ผู้วิจัย

เมืองเด่นชัยช่วงการพัฒนาทางหลวงระหว่างเมือง (พ.ศ. 2475-2515)

ในปี พ.ศ. 2475 สยามได้เปลี่ยนรูปแบบการปกครองไปเป็นระบอบประชาธิปไตย ส่งผลให้เกิดการพัฒนาเส้นทางคมนาคมโดยทางรถยนต์เป็นหลัก สาเหตุหนึ่งเนื่องจากรัฐบาลต้องการสร้างความสะดวกสบายในการเข้าถึงพื้นที่ต่างๆ ของประเทศหลังจากมีกบฏบวรเดชเกิดขึ้น ในปี พ.ศ. 2476 และจากเหตุผลทางวิชาการของแอนดริวส์ ซึ่งก่อให้เกิดโครงการสร้างทางในราชอาณาจักร 18 ปี ระยะที่ 1 ปี พ.ศ. 2477-2483 และระยะที่ 2 ปี พ.ศ. 2484-2495 ทั้งยังได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้นในปี พ.ศ. 2485-2488 ถนนจึงมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงเมืองที่ห่างไกลกับสถานีรถไฟใกล้เคียงเป็นอย่างมาก (อิจิโร คาซึกิ, 2560) ส่วนหนึ่งเพื่อใช้ในการขนส่งเสบียงและกำลังพลที่รวดเร็ว ซึ่งในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เมืองเด่นชัยได้ถูกใช้เป็นที่ตั้งฐานทัพของทหารพม่า และทหารญี่ปุ่น โดยได้ยึดเอาโรงเลื่อยของบริษัทอีสต์เอเชียติกเป็นฐานที่ตั้งของตนเอง (ส. วรชัย, สัมภาษณ์, 14 กุมภาพันธ์ 2561) เมืองเด่นชัยในขณะนั้นจึงค่อยๆ ขยายตัวขึ้นจากผลของการเป็นชุมทางในพื้นที่แถบนี้

ถนนแม้จะได้รับการพัฒนาขึ้นตามลำดับ แต่การใช้รถไฟก็ยังคงความสำคัญอยู่ดังเห็นได้ในปี พ.ศ. 2477 การรถไฟ ได้ก่อสร้างโรงสูบน้ำริมฝั่งแม่น้ำยมขึ้น (บ้านแพะโรงสูบน้ำในปัจจุบัน) เพราะรถไฟที่ใช้เป็นเครื่องจักรไอน้ำ และยังมีสะพานข้ามคลอง ทางสามเหลี่ยมกลับหัวรถจักรขึ้นในบริเวณสถานี (พระครูบรรพตชัยโสภณ และพระครูวิทิศพิพัฒน์, 2560) ซึ่งสิ่งก่อสร้างดังกล่าวจะปรากฏให้เห็นเฉพาะในสถานีที่เป็นจุดเชื่อมต่อ หรือจุดพักรถไฟสำคัญๆ ตามเส้นทางเดินรถไฟเท่านั้น

หลังจากเมืองเด่นชัยได้รับการยกฐานะเป็น กิ่งอำเภอเด่นชัย ในปี พ.ศ. 2489 (จังหวัดแพร่, 2528) โรงงานยาสูบสรรพสามิตได้เริ่มเข้ามาดำเนินการกิจการยาสูบในเมืองแพร่ขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2490 ได้เริ่มให้โควตาการผลิตแก่เอกชน โดยทำให้เกิดการก่อสร้างเตาโรงบ่มใบยาสูบ และโรงซื้อใบยาสูบ เพื่อขายให้กับรัฐบาล (เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาส, 2557) และในปี พ.ศ. 2494 รัฐได้เข้ามาตั้งโรงอบใบยาสูบเด่นชัยขึ้น เพื่อเป็นสถานที่รับซื้อจากผู้บ่มอิสระ ภาย ต่อมาในปี พ.ศ. 2499 ได้ก่อสร้างเพิ่มอีก 2 โกดัง ในพื้นที่ใกล้กับชุมชนบ้านม่อนปากก้อย ห่างจากตัวเมืองราว 500 เมตร

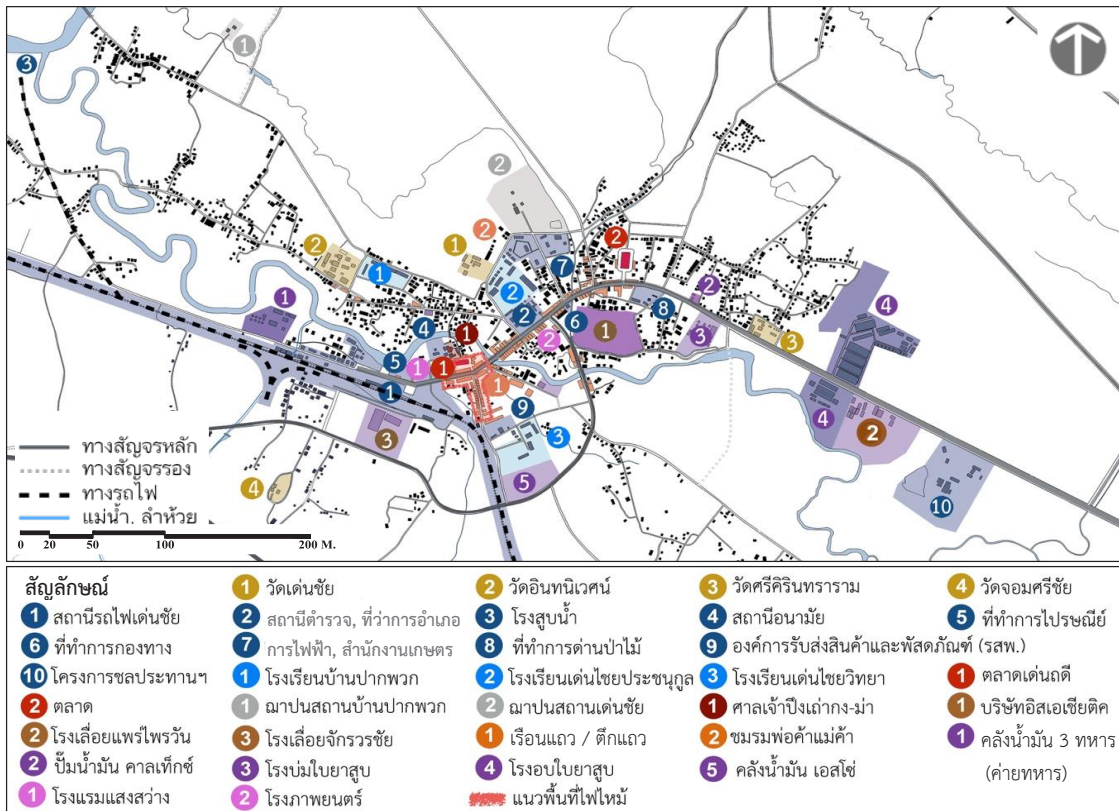
การขยายตัวเป็นเมืองทำให้เกิดการจัดตั้งสุขาภิบาลเด่นชัยขึ้นในปี พ.ศ. 2499 (ภาพที่ 2) ซึ่งจากแผนที่เขตฯ ที่จัดทำขึ้นจะสังเกตเห็นโครงสร้างพื้นฐานของเมืองที่สอดคล้องไปกับน้ำแม่พวก และองค์ประกอบของเมืองที่สำคัญในช่วง เวลานั้น เช่น สถานีรถไฟเด่นชัย สถานีอนามัย สถานีตำรวจ โรงไฟฟ้า ด่านป่าไม้ วัดเด่นชัย วัดอินทนิเวศน์ วัดศรีคิรินทราราม ป่าช้า โรงเรียนเด่นชัยประชานุกุล โรงเรียนเด่นชัยวิทยา ที่ทำการกองทาง คลังสินค้า ร.ส.พ. คลังน้ำมันเซลล์ โรงภาพยนตร์ รวมทั้งเรือนค้าและห้องแถวที่เรียงตัวเป็นแนวจากหน้าสถานีรถไฟไปตามถนนยันตรกิจโกศลจนถึงแยกโรงไฟฟ้า โดยมีบ้านพักอาศัยตั้งกระจุกกระจายอยู่รอบนอกตามถนนย่อยที่แยกออกไปจากถนนยันตรกิจโกศลอันเป็นถนนแกนหลักของเมือง

สถานีเด่นชัย ที่ถูกใช้มาเป็นเวลานานเริ่มมีพื้นที่ และสิ่งอำนวยความสะดวกไม่เพียงพอกับขบวนรถต่างๆ อีกทั้งขณะนั้นยังมีการสร้างถนนใหม่จากอำเภองาว ผ่านอำเภอสองเข้ามาบรรจบกับถนนสายแพร่-น่าน เข้าสู่สถานีเด่นชัยเพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง ถนนใหม่นี้จะเป็นเส้นทางขนส่งผลผลิต และสินค้าต่างๆ ไปยังกรุงเทพฯ โดยผ่านทางสถานีเด่นชัย เพราะมีระยะทางใกล้และสะดวกสบายกว่าสถานีลำปาง ขณะเดียวกันการรถไฟฯ ก็มีโครงการที่จะสร้างทางจากสถานีเด่นชัยไป น่าน เชียงราย และเชียงแสนหลวงด้วยในตอนนั้น จึงทำให้สถานีเด่นชัยจะกลายเป็นสถานีชุมทางที่สำคัญมากในอนาคต การรถไฟฯ จึงได้จัดสรรงบประมาณขึ้นในปี พ.ศ. 2498 สำหรับก่อสร้างสถานีหลังใหม่ อาคารรับส่งสินค้า และสิ่งอำนวยความสะดวกบริเวณโดยรอบสถานีเพิ่มขึ้น ซึ่งได้เปิดให้บริการในปี พ.ศ. 2500 (โรงเรียน

วิศวกรรมรถไฟ, 2563) สถาปัตยกรรมของสถานีเด่นชัยหลังใหม่เป็นแบบสมัยใหม่นิยม พร้อมทำขึ้นลงจำนวน 3 ขานขาลา หออาณัติสัญญาณ อาคารรับส่งสินค้า อาคารแขวงบำรุงทาง และบ้านพักพนักงานตามแนวถนนยันตรกิจโกศลในฝั่งตรงข้ามด้านหน้าสถานีรถไฟ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2501 ได้มีการเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรภาคเหนือของ รัชกาลที่ 9 และพระราชินี ผ่านทางสถานีรถไฟเด่นชัย ชาวเด่นชัยจึงร่วมกันกับหน่วยงานต่างๆ ในการสร้างซุ้ม เพื่อถวายการต้อนรับ ตั้งแต่บริเวณหน้าสะพานข้ามน้ำแม่พวก ยาวไปจนถึงหน้าสถานีรถไฟเด่นชัย (ภ. จรูญ, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2561) ซึ่งมีการบันทึกภาพไว้จำนวนหนึ่ง จึงทำให้ทราบว่าในช่วงเวลานั้นทั้งสองฝั่งถนนยันตรกิจโกศลขนานไปด้วยเรือนค้าไม้ และเรือนแถวไม้ ซึ่งโดยมากสูง 2 ชั้น แต่แล้วในปี พ.ศ. 2504 ได้เกิดอัคคีภัยขึ้นในบริเวณย่านตลาด (ตลาดเด่นฤดี) ตั้งแต่หน้าศาลเจ้าปึงเถ่ากง-ม่า ลูกหลานเป็นวงกว้างไปจนถึงถนนยันตรกิจโกศล ซอย 2 ก่อนถึง ร.ส.พ. (ช. จูริย์, สัมภาษณ์, 14 กุมภาพันธ์ 2561) เรียกได้ว่าไฟได้ไหม้ย่านเศรษฐกิจการค้าซึ่งเป็นภูมิทัศน์ของใจกลางเมืองเด่นชัยที่ก่อปรขึ้นจากตลาด บ้าน เรือนค้า และห้องแถวไม้ ที่เคยปรากฏในภาพถ่ายเมื่อครั้งรัชกาลที่ 9 เสด็จเยือนเด่นชัยได้หายไปกับเพลิงไหม้ครั้งนี้เป็นจำนวนมาก และผู้คนได้รับความเสียหายต่างโยกย้ายไปอาศัยอยู่กับญาติของคนที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียง จึงได้มีการปรับเปลี่ยนการใช้งานอาคารเดิมจากโกดังเก็บสินค้ามาเป็นที่อยู่อาศัย และการสร้างอาคารขึ้นใหม่ขยับขยายออกมาจากย่านเดิม (ช. จูริย์, อ. อาริย์, สัมภาษณ์, 14 กุมภาพันธ์ 2561) ตามแนวของถนนยันตรกิจโกศล โดยมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับอาคารเดิม ส่วนบริเวณอาคารที่ถูกไฟไหม้ ได้มีการสร้างตึกแถวคอนกรีตสูง 2 ชั้น ขึ้นแทน ภายใต้การกำกับดูแลของราชพัสดุ ด้วยรูปแบบของสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ที่มีหลังคาลาดลงด้านหลังถูกบังด้วยผนังที่ต่อขึ้นไปจากยอดอาคารในทั้ง 3 ด้าน ตามแบบที่นิยมทำกันสมัยนั้นในกรุงเทพฯ และยังถูกนำไปพัฒนาพื้นที่ในบริเวณชุมชนบ้านม่อนป่าก่อขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ. 2508 ริมถนนยันตรกิจโกศลซึ่งไกลออกไปทางตะวันออกของตลาดเด่นฤดี ประมาณ 800 เมตร ซึ่งคือ ตลาดสุขาภิบาลเด่นชัย อย่างไรก็ตามตลาดแห่งนี้ได้รับความนิยมอยู่เพียงช่วงขณะหนึ่ง ก่อนที่จะต้องปิดตัวลงดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน สาเหตุหนึ่งน่าจะมาจากที่ตั้งของตลาดที่ห่างจากสถานีรถไฟมากเกินไป อีกทั้งหลังจากไฟไหม้ครั้งนั้น ตึกแถวของราชพัสดุที่สร้างขึ้นใหม่กลับมาได้รับความนิยมอีกครั้งอย่างรวดเร็ว และยังทำให้ศาลเจ้าปึงเถ่ากง-ม่า ที่ซึ่งไม่ได้ถูกไฟไหม้ในครั้งนั้น ได้รับการสร้างศาลเจ้าหลังใหม่ขึ้นแทนหลังเดิมด้วยเงินบริจาคของผู้มีจิตศรัทธา เพื่อเป็นศูนย์กลางในการจัดงานเทศกาลประจำปีต่างๆ ของชาวจีนในเมืองเด่นชัย (น. สุวิษา, สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2563)

การพัฒนาต่างๆ ในช่วงที่ผ่านมา ทำให้เด่นชัยขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว จนได้รับการยกฐานะขึ้นเป็น “อำเภอเด่นชัย” ในปี พ.ศ. 2508 (จังหวัดแพร่, 2528) และเมื่อถนนเชื่อมเมืองต่างๆ ในภูมิภาคสะดวกขึ้น ทำให้ภาคเอกชนเริ่มเข้ามาสร้างโรงงาน คลังเก็บสินค้า และสำนักงานมากขึ้น เพื่อเป็นศูนย์กลางในการรวบรวมและขนส่งสินค้าระหว่างกรุงเทพฯ กับเชียงราย แพร่ น่าน พะเยา และงาว ผ่านสถานีรถไฟเด่นชัย เกิดการขยายตัวของเมืองไปตามแนวถนนต่างๆ โดยเฉพาะถนนยันตรกิจโกศล อีกทั้งยังสร้างถนนเพื่อเชื่อมสถานีรถไฟเด่นชัยกับทางฝั่งตะวันตก เมืองเด่นชัยในยุคนี้จึงถือได้ว่ามีความเฟื่องฟูและรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตามทางด้านหลังอาคารต่างๆ ที่ตั้งเรียงรายไปตามแนวถนนยันตรกิจโกศลนั้น ก็ยังเป็นเรือนพักอาศัยไม้กระจายตัวอยู่รวมกันอย่างหลวมๆ ตามแบบดั้งเดิม

ภาพที่ 6 แผนที่แสดงองค์ประกอบของเมืองเด่นชัย พ.ศ. 2475-2515

ที่มา: ผู้วิจัย

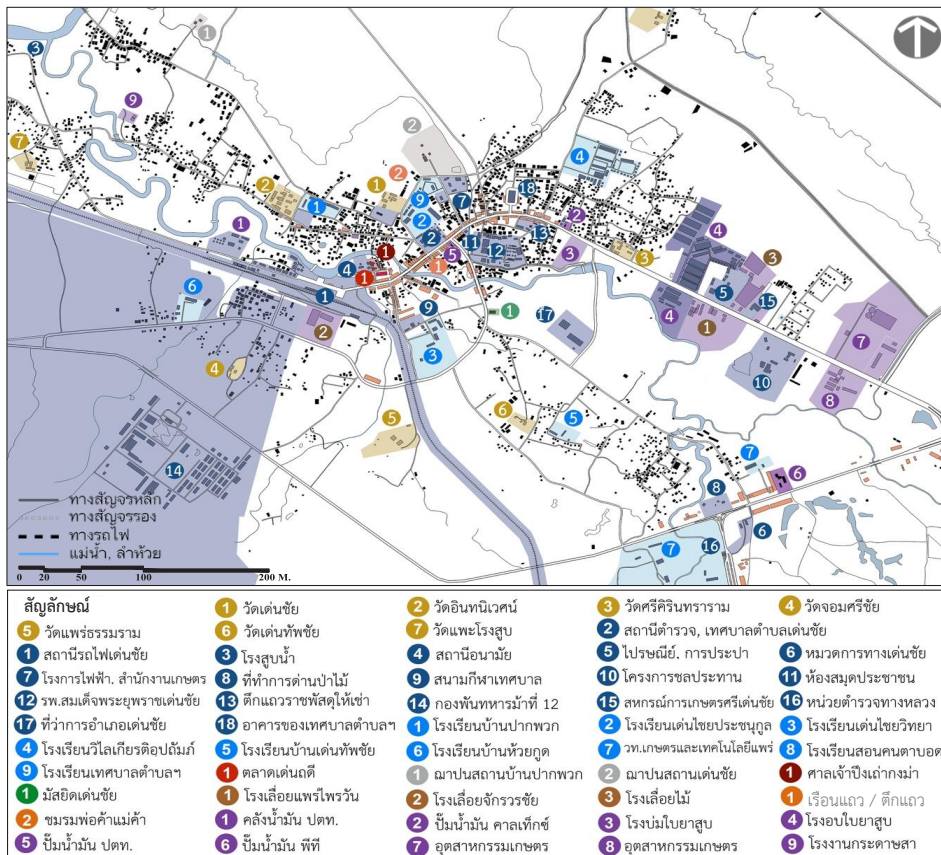
เมืองเด่นชัยหลังการมาถึงของทางหลวงเชื่อมจังหวัด (พ.ศ. 2515-ปัจจุบัน)

ช่วงเวลานี้ รัฐบาลไทยได้จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้น โดยแผนพัฒนา ฉบับที่ 1-3 (พ.ศ. 2504-2519) มุ่งพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน เขื่อน ไฟฟ้า เพื่อสนับสนุนการผลิตในระบบอุตสาหกรรม รวมถึงเพิ่มผลผลิต และรายได้เฉลี่ยต่อหัวให้มากขึ้น ในขณะที่แผนพัฒนา ฉบับที่ 4-5 (พ.ศ. 2520-2529) เน้นการกระจายความเจริญสู่หัวเมือง ในภูมิภาค ซึ่งเมืองหลักของภาคเหนือ คือ เชียงใหม่ โดยมี เชียงราย และลำปาง เป็นเมืองรอง ส่วนเมืองอื่นๆ เป็นเมืองชายขอบของการพัฒนา แผนพัฒนาฯ จึงอาจไม่ได้สร้างปัจจัยเกื้อหนุนการพัฒนาแก่เมืองเด่นชัยแต่อย่างใด แต่การกำหนดเมืองหลักในภูมิภาคขึ้น ทำให้เกิดการดึงดูดทรัพยากรจากเมืองบริวารไปรวมศูนย์ที่เมืองหลัก เพื่อส่งต่อไปยังกรุงเทพอีกทอดหนึ่ง (ชัยพงษ์ สำเนียง, 2560) เกิดการสร้างและปรับปรุงถนนหลวงเชื่อมเมืองต่างๆ ในภาคเหนือตามมา รวมทั้งถนนเชื่อมระหว่างภาค เกิดเป็นโครงข่ายถนนขนาดใหญ่ โดยมีเมืองเด่นชัยเป็นส่วนหนึ่งของโครงข่าย เมืองเด่นชัยจึงมีการขยายตัวออกไป ถึงแม้จะไม่รวดเร็วมากนัก แต่ก็พัฒนาขึ้นตามลำดับช่วงเวลา เช่น ที่ทำการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค สำนักงานเกษตร สำนักงานการประปา สำนักงานองค์การโทรศัพท์ สำนักงานการประถมศึกษา โรงเรียนวิไลเกียรติอุปถัมภ์ สำนักงานสหกรณ์ ห้องสมุดประชาชน โรงแปรรูปไม้ สำนักงานโครงการก่อสร้างชลประทาน ฝ่ายแม่พริก โรงงานแปรรูปไม้ และโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ มีการต่อเติมที่ว่าการอำเภอ ซึ่งเป็น

อาคารเรือนไม้ 2 ชั้น ออกไปทางปีกซ้ายและปีกขวาฝั่งละ 1 ห้อง ทั้งชั้นบนและชั้นล่าง ในปี พ.ศ. 2518 (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542) รวมทั้งมีการก่อตั้งโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชเด่นชัยในปี พ.ศ. 2528 บนที่ดินกว่า 23 ไร่ ที่บริษัทอีสต์เอเชียติกบริจาคให้ จากที่เคยเป็นเพียงสถานีอนามัย ซึ่งก่อตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 บนพื้นที่สำนักงานสาธารณสุขอำเภอเด่นชัยในปัจจุบัน ด้านศาสนสถาน ได้มีการสร้าง วัดแพร่ธรรมราม วัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรี วัดแพะโรงสูบ และมีสยิดเด่นชัย (มีสยิดกามาลุลอิสลาม) ขึ้นในปี พ.ศ. 2536 รวมทั้งกุโบร์ด้วยเช่นกัน ซึ่งทั้งหมดตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ และตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมืองเด่นชัย

การเดินทางโดยรถยนต์ที่สะดวกสบายและได้รับความนิยมขึ้น ทำให้เกิดย่านอาคาร ในทางทิศใต้ของตัวเมืองเด่นชัยในบริเวณแยกปากจั่ว โดยเป็นการขยายตัวของเมืองไปตามแนวถนนซึ่งเป็นจุดตัดระหว่างทางหลวงหมายเลข 11 อุดรดิตต์-เด่นชัย และหลวงหมายเลข 101 แพร่-ลำปาง ซึ่งส่วนมากเป็นอาคารที่ทำการของรัฐ เช่น ด่านป่าไม้เด่นชัย สำนักงานขนส่งจังหวัด ที่ทำการกรมทางหลวง วิทยาลัยเกษตรกรรมแพร่ และกองพันทหารม้าที่ 12 กองพลทหารม้าที่ 1 ค่ายพระยาไชยบูรณ์ ร้านขายของฝากของที่ระลึก และเนื่องจากพื้นที่แถบดังกล่าวเป็นเนินเขา การขยายตัวของที่อยู่อาศัยจึงเป็นไปอย่างเล็กน้อย ในขณะที่การเดินทางและขนส่งโดยรถไฟเริ่มเสื่อมความนิยมลงตามลำดับเนื่องจากใช้เวลานานกว่า และมีรอบเที่ยวรถน้อยกว่า ตัวเมืองเด่นชัยชั้นในจึงมีการขยายตัวและเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้าๆตามแนวถนนสายหลัก โดย เฉพาะจากตัวเมืองชั้นในไปตามถนนยันตรกิจโกศลทางด้านทิศตะวันออก จะสังเกตเห็นตึกแถวหรืออาคารพาณิชย์รุ่นใหม่ๆ ตั้งเรียงรายอยู่สองฟากถนนต่อเนื่องออกไป การอยู่อาศัยที่ไกลออกไปจากตัวเมืองชั้นในยังทำให้มีการตั้งวัดเพิ่มขึ้น เช่น วัดจอมศรีชัย (วัดห้วยกุด) ในปี พ.ศ. 2540 บนเนินทางด้านทิศใต้ของเมือง

เมืองเด่นชัยในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา มีการพัฒนาไป อย่างช้าๆ และไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญต่อโครงสร้าง และรูปสัณฐานของเมือง เช่น การขยายและปรับปรุงถนนเดิม การปรับปรุงอาคาร หรือรื้อถอนอาคารเพื่อสร้างใหม่ เช่นในปี พ.ศ. 2547 ได้มีการย้ายที่ว่าการอำเภอเด่นชัยไปตั้งอยู่บริเวณริมฝายแม่พวกในตำแหน่งปัจจุบัน และปรับใช้อาคารที่ว่าการเดิมเป็นสำนักงานเทศบาลตำบลเด่นชัยในปัจจุบัน และในปี พ.ศ. 2555 สถานีตำรวจภูธรเด่นชัยหลังเดิมได้ถูกรื้อลง เพื่อสร้างอาคารหลังใหม่ ตามรูปแบบมาตรฐานจากส่วนกลาง และในพื้นที่ฝั่งตะวันตกของสถานีรถไฟเด่นชัยได้กลายเป็นพื้นที่ทางทหาร จึงส่งผลให้การใช้พื้นที่และการขยายตัวของเมืองในส่วนดังกล่าวเป็นไปอย่างเล็กน้อยและเบาบาง

ภาพที่ 7 แผนที่แสดงที่ตั้งขององค์ประกอบสถาปัตยกรรมเมืองที่สำคัญของเมืองเด่นชัย พ.ศ. 2515-ปัจจุบัน
ที่มา: ผู้วิจัย

บทอภิปรายและสรุป

เมืองเด่นชัย มีพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงตามรูปแบบของการเดินทางไปในแต่ละยุค ที่ซึ่งส่งผลกระทบต่อพัฒนาการของโครงสร้าง รูปสัณฐาน และการจัดวางองค์ประกอบของเมืองเด่นชัยมาโดยตลอด โดยเริ่มต้นจากการเป็นชุมชนบนเนินสลัที่ราบบริเวณปากน้ำแม่พวกก่อนไหลลงสู่แม่น้ำยม และเป็นจุดผ่านของเส้นทางการค้าโดยม้าต่างวิเวต่างในภาคเหนือและจากพม่าไปยังลาว ไม่ได้ต่างจากชุมชนหมู่บ้านอื่นๆ ในยุคเดียวกันเท่าใดนัก ด้วยลักษณะของพื้นที่ ซึ่งไม่พบกำแพง คูน้ำคันดินล้อมรอบชุมชน เมืองเด่นชัยจึงมีลักษณะเป็นเมืองเปิด พัฒนาการทางโครงสร้างและรูปสัณฐานของเมือง จึงเป็นไปอย่างอิสระตามองค์ประกอบตั้งต้นทางธรรมชาติในพื้นที่ ซึ่งคือ น้ำแม่พวก แม่น้ำยม และบ่อน้ำที่ขุดขึ้น ในการดำรงชีวิตและทำการเกษตร โดยมีวัดเก่า 2 แห่ง เป็นศูนย์กลางชุมชน (วัดเด่นชัย และวัดอินทนิเวศน์) ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของชุมชนปากน้ำ แม่พวก อันแสดงให้เห็นว่าบริเวณตามแนวของน้ำแม่พวกมีชุมชนอยู่อาศัยตั้งกระจายอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวแล้ว

พัฒนาการของชุมชนที่สำคัญเกิดจากการมาถึงของทางรถไฟ สถานีเด่นชัยจึงกลายเป็นชุมทางค้าขายสินค้า และส่งผลผลิตจากล้านนาตะวันออกไปยังกรุงเทพฯ ความเป็นชุมทางในเชิงกายภาพของสถานีรถไฟถึงแม้จะไม่เกิดขึ้น แต่ในเชิงเศรษฐกิจเด่นชัยมีความเป็นชุมทางของสินค้า ที่ส่งผลต่อพัฒนาการของเมืองเป็นอย่างมาก ซึ่งทำให้เด่นชัยที่

เคยเป็นชุมชนขนาดเล็ก พัฒนาขึ้นเป็นชุมชนเมือง ที่ถึงแม้จะไม่ใช่เมืองหลวงของจังหวัด แต่ก็ยังเป็นเมืองสถานีรถไฟประจำจังหวัดแพร่

ที่ตั้งของสถานีรถไฟอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของชุมชนปากน้ำแม่พวก ซึ่งน่าจะเป็นบริเวณ ที่มีการอยู่อาศัยหนาแน่นน้อยกว่าฝั่งที่มีวัดตั้งอยู่ จากหน้าสถานีเด่นชัยมีถนนที่เชื่อมต่อไปยังเมืองแพร่ได้โดยตรง (ถนนยันตรกิจโกศล) ซึ่งสามารถเดินทางต่อไปยังเมืองอื่นๆได้ ทำให้เกิดตลาดสดและชุมชนค้าขายบริเวณด้านหน้าสถานีรถไฟ และขยายตัวเป็นตลาดแยกออกมาอีกแห่ง (ตลาดเด่นฤดี ในปัจจุบัน) ในบริเวณริมน้ำแม่พวก ไม่ไกลจากสถานีรถไฟ ในฝั่งเดียวกัน โดยมีชาวจีนที่เคยเป็นแรงงานสร้างทาง และที่อพยพตามมากับเส้นทางรถไฟเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในตลาดที่แยกออกมานี้ ดังเห็นได้จากการสร้างศาลเจ้าปึงเถ่ากง-ม่าด้านหลังตลาด พัฒนาการของเมืองเมื่อทางรถไฟมาถึงจึงเกาะอยู่บริเวณด้านหน้าสถานี ก่อนขยายตัวออกไปตามแนวถนนยันตรกิจโกศล และเบี่ยงหลบไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ถนนยันตรกิจโกศลจึงทำหน้าที่เป็นตัวกำหนดโครงสร้าง และรูปสัณฐานของเมืองเด่นชัย ให้มีลักษณะดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และเปลี่ยนจากชุมชนเกษตรกรรมไปเป็นชุมทางค้าขายมากขึ้นเรื่อยๆ จากการก่อสร้างตลาดไม้ และเรือนค้าไม้ ห้องแถวไม้ รวมทั้ง โกดัง และโรงงานขนาดเล็ก เกาะไปตามแนวถนนยันตรกิจโกศล โดยตลาดเด่นฤดีถูกสร้างขึ้นใหม่อีกครั้งภายหลังจากเหตุการณ์ไฟไหม้ ด้วยการพัฒนาเมืองแบบตั้งย่านในลักษณะของตึกแถว คอนกรีตล้อมตลาด และยังมีอาคารในลักษณะเดียวกันนี้ ที่ไกลออกไปจากพื้นที่เมืองชั้นในเช่นกัน ซึ่งการเกิดขึ้นของอาคาร ตึกแถว ริมถนนตามมาในแต่ละยุค โดยรูปแบบของสถาปัตยกรรมในแต่ละยุคที่สร้างขึ้นจะสัมพันธ์กับตำแหน่งที่ตั้งของอาคารที่ไกลออกไปจากศูนย์กลางชั้นในของเมืองมากขึ้นเรื่อยๆ โดยมีชุมชนที่อยู่อาศัยซ้อนตัวอยู่ทางด้านหลังตามแนวแกนถนน โดยเฉพาะฝั่งด้านทิศเหนือของถนน ซึ่งเข้าถึงได้ด้วยถนนย่อย ที่แยกตั้งฉากออกไปเป็นระยะๆ และยังคงประกอบกิจการเกษตรกรรม งานฝีมือ และอุตสาหกรรมขนาดย่อม เหมือนเช่นในอดีต รวมถึงหน่วยงานของรัฐที่เข้ามาในแต่ละยุค จากการขยายฐานะของเด่นชัย เป็นกิ่งอำเภอ และอำเภอในท้ายที่สุด ด้วยเช่นกัน

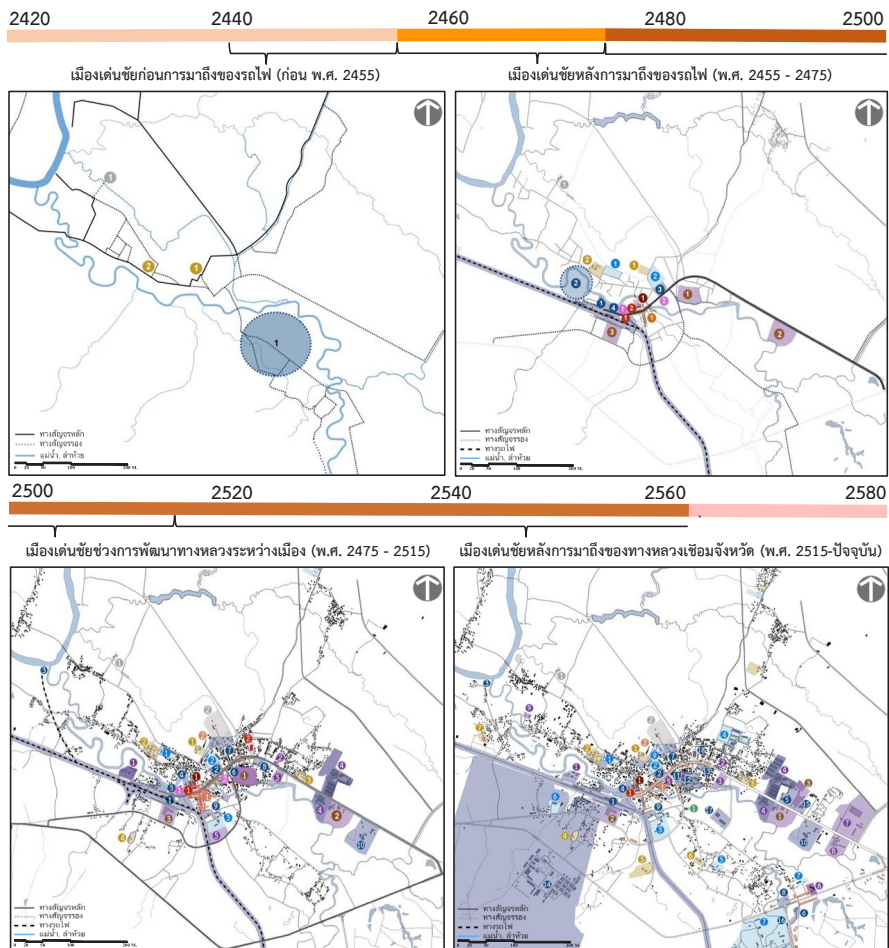
ถนนหลวงที่ได้รับการพัฒนาให้ได้มาตรฐาน และเชื่อมโยงถึงกันมากขึ้นในยุคต่อมา กลับส่งผลกระทบให้การเดินทางและขนส่งโดยทางรถไฟเสื่อมความนิยมลง เมืองเด่นชัยจึงเกิดการพัฒนาไปอย่างช้าๆ ด้วยเศรษฐกิจที่ชะลอตัวทำให้พื้นที่เมืองมีการเปลี่ยนแปลงที่น้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นการปรับปรุงต่อเติมอาคารเดิม หรือการสร้างใหม่บนพื้นที่เดิม ในขณะที่การใช้พื้นที่ใหม่ๆเป็น สำนักงาน โรงงาน และโกดัง มักอยู่รอบนอกของเมือง เมืองเด่นชัยในปัจจุบันจึงเป็นเมืองที่ค่อยๆหายไปจากการรับรู้ของคนทั่วไป ในฐานะที่เคยเป็นเมืองสำคัญในการเดินทางค้าขายและขนส่งสินค้าของภาคเหนือในอดีต หรือแม้กระทั่งการเป็นเมืองเก่า สำหรับการท่องเที่ยวในปัจจุบัน

เด่นชัยที่เงียบสงบในปัจจุบันกำลังจะเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่งในอนาคตอันใกล้ โดยสถานีเด่นชัยกำลังจะได้รับการยกระดับเป็นชุมทางเด่นชัย จากการสร้างส่วนต่อขยายทางรถไฟสายเชียงของ (เชียงรายได้) ที่แยกจากทางรถไฟสายเหนือปัจจุบัน อย่างไรก็ตามเส้นทางดังกล่าวจะมีการตั้งสถานีรถไฟแพร่ ขึ้นเป็นสถานีประจำจังหวัดแทนสถานีเด่นชัยด้วยเช่นกัน ซึ่งคาดว่าจะแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2571 ซึ่งสภาพภาพของเมืองเด่นชัยที่กำลังจะเปลี่ยนไปคงส่งผลต่อโครงสร้าง รูปสัณฐาน และองค์ประกอบของเมืองตามมาไม่มากนักน้อยเหมือนเช่นในอดีต และหวังว่างานวิจัยชิ้นนี้จะเป็ข้อมูลในการกำหนดทิศทาง ในการรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้

ผลจากการศึกษาวิจัยนี้ทำให้องค์ประกอบต่างๆ ของเมืองกับโครงสร้างของเมือง ที่มีการเปลี่ยนแปลงขยับไปมาในแต่ละช่วงเวลา ที่ถูกสร้างขึ้น ต่อเติม หรือรื้อทำลายลง อันส่งผลให้เมืองมีรูปสัณฐานตามที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน และมีร่องรอยของอดีต ที่ถูกซ่อนทับหรือแฝงไว้ อีกทั้งยังทำให้เห็นประเด็นต่างๆ ที่สมควรได้รับการต่อยอด ในเชิงวิชาการอีกหลากหลายประเด็น เช่น แนวทางการศึกษาเมืองอื่นๆ ที่อยู่ในช่วงระยะเวลา และมีลักษณะรูปแบบ

ที่ใกล้เคียงกับเมืองเด่นชัย เพื่อที่จะช่วยในการประกอบการอธิบายถึงสาเหตุ และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของเมืองนั้นๆ ที่ต่างเกิดขึ้น เป็นภาพรวมของพื้นที่เมืองที่ซึ่งมีพัฒนามาจากการเดินทางโดยเรือ กลุ่มพ่อค้าม้าต่าง-วัวต่าง ทางรถไฟ และทางถนน ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะเมืองที่อยู่ในบริเวณ เมืองลอง จังหวัดแพร่ เมืองต่างๆ ในจังหวัดอุตรดิตถ์ ลำปาง ลำพูน และเชียงใหม่ ซึ่งเป็นแนวของเส้นทางรถไฟสายเหนือ และเส้นทางแม่น้ำในการเดินทางจากในอดีตที่มีการขยายตัวทางการค้าในภูมิภาคแห่งนี้

นอกจากนี้ยังมีประเด็นที่จะสามารถนำไปต่อยอดเพื่อเป็นการลงลึกในการศึกษาเฉพาะทางอย่าง เช่น การสร้างองค์ความรู้ในเรื่องของแนวทางการรักษากลุ่มอาคารศาสนสถานอย่าง วัด ศาลเจ้า มัสยิด กลุ่มอาคารเรือนค้าไม้ตามแนวของถนนยันตรกิจโกศล บ้านไม้เก่า องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการมาถึงของรถไฟ และองค์ประกอบอื่นๆ ของเมืองเด่นชัยหรือแม้แต่ในเมืองอื่นๆ ที่ซึ่งมีอาคารดังกล่าวที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โดยความรู้ความเข้าใจในประเด็นดังกล่าวจะเป็นแนวทางที่เป็นประโยชน์ต่อการเข้าไปดูแล ฟื้นฟู และแก้ไข องค์ประกอบที่แสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ และพัฒนาการของเมืองอีกทางหนึ่ง

ภาพที่ 8 แผนที่แสดงพัฒนาการขององค์ประกอบสถาปัตยกรรมเมืองที่สำคัญของเมืองเด่นชัย
ที่มา: ผู้วิจัย

เอกสารอ้างอิง

- การรถไฟแห่งประเทศไทย. (2561). *เส้นทางรถไฟไทย*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 10 พฤศจิกายน 2561. จาก <http://portal.rotfaithai.com>.
- จังหวัดแพร่. (2528). *ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดแพร่*. ปทุมธานี : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิง ปากเกร็ด จังหวัดแพร่. *อำเภอเด่นชัย*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 10 พฤศจิกายน 2561. จาก <http://www.wungfon.com>.
- ชัยพงษ์ สำเนียง. (2560). *พัฒนาการของกลุ่มทุนและเครือข่ายธุรกิจในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2446-ปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
- ชูสิทธิ์ ชูชาติ. (2545). *รายงานการวิจัย เรื่อง พ่อค้าวัวตัว : ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2503)*. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์แสงศิลป์.
- ณวิทย์ อ่องแสงชัย. (2557). *สถาปัตยกรรมเมือง*. เชียงใหม่ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เทศบาลตำบลเด่นชัย. *ประวัติเทศบาลฯ*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 1 พฤศจิกายน 2561. จาก <http://www.denchacity.go.th>.
- เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว. (2560). *เปิดแผนยึดล้านนา*. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : มติชน.
- พูนพร พูลทาจกร. (2530). *การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในมณฑลพายัพหลังการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือ พ.ศ. 2464-2484*. กรุงเทพฯ : สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
- พระครูบรรพตชัยโสภณ, พระครูวิฑิตพิพัฒน์นารณ์. (2560). *ชำระประวัติความเป็นมาของ อ.เด่นชัย จ.แพร่*.แพร่ : วัดศรีรัตนาราม หมู่ที่ 11 ต.เด่นชัย อ.เด่นชัย จ.แพร่.
- มีเรื่องมาเล่า มีข่าวมาบอก. (2559) *อนุสรณ์ทหารอาสาสงครามโลกครั้งที่1 ณ อำเภอเด่นชัย*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 10 พฤศจิกายน 2561. จาก <http://oknation.nationtv.tv/blog/usakanay/2015/10/29/entry-1>.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 5 : ดอยหลวง, อุทยานแห่งชาติ-ทองดี โพธิ์ยอง, นาง*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์
- โรงเรียนวิศวกรรมรถไฟ. (2563). *สถานีเด่นชัย*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 15 พฤศจิกายน 2563. จาก <https://www.facebook.com/โรงเรียนวิศวกรรมรถไฟ-222323771159492>
- เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาศ. (2557). *อุตสาหกรรมป่าไม้กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองแพร่ (พ.ศ.2479-2504)*. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงคมนาคม ร.6 คค.5.3/2 *ตรวจทางรถไฟสายเหนือเพื่อจะสร้างต่อไปในมณฑล* (26 ธ.ค.2453-22 ม.ค. 2454)
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย ร.6 ม.24/1 *รายงานการตรวจมณฑลมหาสารบุรี* (พ.ศ. 2454-พ.ศ. 2464)
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย ร.6 ม.24/2 *รายงานการตรวจมณฑลมหาสารบุรี* (พ.ศ. 2454-พ.ศ. 2464)

- อิจิโร คาซึกากิ. (2560). *จากรถไฟสู่ทางหลวง ความเปลี่ยนแปลงนโยบายการคมนาคมและการหมุนเวียนสินค้าของประเทศไทย พ.ศ. 2478-2518*. นนทบุรี : ต้นฉบับ
- องค์การบริหารส่วนจังหวัดแพร่. (2550). *ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ 2550*. แพร่ : เมืองแพร่การพิมพ์
- Human Excellence. (2560). *กบฏเงี้ยว พ.ศ. 2445-การต่อต้านสยามของพระครุฑลัคนาว*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 20 มกราคม 2561. จาก <http://huexonline.com/knowledge/22/165/>
- Kostof, Spiro. (1992). *The City Assembled: Elements of Urban Form through History*. Little Brown, Boston; second printing Thames & Hudson New York 2005.
- Kostof, Spiro. (1999). *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History*. second edition Thames & Hudson, New York 1999.

สัมภาษณ์

- ภ. จรุง. (2561, 12 กุมภาพันธ์). ประชาชนในพื้นที่ หมู่ที่ 3 อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่. [สัมภาษณ์]
- ช. จุริย์. (2561, 12 กุมภาพันธ์). ประชาชนในพื้นที่ หมู่ที่ 2 อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่. [สัมภาษณ์]
- ส. วรชัย. (2561, 14 กุมภาพันธ์). ประชาชนในพื้นที่ หมู่ที่ 9 อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่. [สัมภาษณ์]
- น. สุวิชา. (2563, 5 พฤศจิกายน). เจ้าหน้าที่ศาลเจ้าปู่เจ้าย่ามาเด่นชัย อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่. [สัมภาษณ์]
- อ. อารีย์. (2561, 12 กุมภาพันธ์). ประชาชนในพื้นที่ หมู่ที่ 2 อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่. [สัมภาษณ์]